

Från "Mohrens sista suck" till "Unionen som sprack"

Om studentspex som kulturyttring och forskningsfält

FREDRIK ANDERSSON är doktorand vid institutionen för ekonomisk historia, JESPER ENBOM är adjunkt vid institutionen för kultur och medier och CHRISTER NORDLUND är doktorand vid institutionen för historiska studier (idéhistoria), samtliga vid Umeå universitet. Andersson, Enbom och Nordlund har alla en bakgrund inom föreningen Umespexarna.

Det Löjliga och det Sublima/
en gång blev alltför intima/
och frukten den illegitima/
man döpte i punschbål till SPEX
(C. Ridderstad 1911)

Genom den inriktning, som i vid mening betecknas *Cultural Studies*, har under de senaste decennierna en rad nya och intressanta kulturområden blivit artikulerade och beforskade. Vår kunskap om såväl sub- och populärkulturer och deras identitetsskapande krafter som "alternativa" kulturuttryck har fördjupats avsevärt, och därmed också vår kunskap om oss själva. Som några välkända exempel kan nämnas studier kring reggae och punk (Hebdige 1997); dansbands- och populärmusik (Trondman 1994; Redhead et al. 1997); tvåloperor (Ang 1985, Liliequist 2000). Ett annat område som är på väg att uppmärksammas inom den nya kulturforskningen är humorn/komiken. Men denna ingång har inte varit enkel. "Humorns utforskning och teori har länge dragits med dåligt rykte", som Olle Sjögren inleder sin avhandling *Lekmannen i skrattppegeln* (1989). "I vetenskapens allvarstygda värld har redan valet av forskningsobjekt uppfattats som smått ekivokt, medan allmänheten upplever den akademiska högtidsdräkten som särskilt skattretande i komiska sammanhang." Sjögren själv ser dock ljus på den teoretiska humorforskningens framtid, och det gör även vi.

Syftet med denna artikel är att lyfta fram ett speciellt uttryck för humor/komik som ett tänkbart och intressant forskningsområde: studentspexet. Studentspexet är ett område som inte bara har negligerats av kulturforskningen

Fr.v.: Jesper Enbom, Fredrik Andersson och Christer Nordlund.

därför att det handlar om simpel humor. Som teaterform och konstart betraktat har det också hamnat mellan de traditionella kategorierna "teater" och "amatörteater". Å ena sidan har studentspexet inte betraktats som tillräckligt "fint" för att jämföras med exempelvis dramatik, å andra sidan inte heller tillräckligt genuint och folkligt för att passa in bland företeelser som musikaler, bygdespel och revyer.¹

I det följande kommer vi att först diskutera vad som kan sägas rymmas inom begreppet studentspex och därefter ge ett antal förslag på användbara analytiska infallsvinklar för att kulturvetenskapligt närma sig detta ämne. Slutligen ses studentspexet som en bland flera ingredienser inom det fält som kan inringas med formuleringen "det studentikosa"; ett fält som i sig motiverar att undersökas.

VAD MENAS MED "STUDENTSPEX"?

Svaret på denna rubriks fråga är inte så självklart som det kanske kan tyckas. Ett antal böcker om studentspexens historia och utveckling i Sverige har för all del sammanställts, men några djupare och systematiska undersökningar har ännu inte gjorts (Hansén et al. 1983; Larsson et al. 1986). Etymologiskt härstammar begreppet spex, enligt *Svenska Akademiens ordbok*, från ordet spektakel; en omskrivning som för första gången lär ha förekommit i skrift redan 1861. Enligt *Nordisk familjebok* (1917) tillhör begreppet "studentspråket" och betecknar ett parodiskt stycke för amatörscen. *Svensk uppslagsbok* (1952) definierar studentspexet som en studentikos konstprodukt som bygger på aktualiteter och anakronismer. *Nationalencyklopedin* (1995) hänvisar själva ordets ursprung till upsaliensisk studentslang och

definierar det som ett parodiskt lustspel med sånginslag, vilket odlats i studentkretsar. I denna definition betonas också att studentspexen har en tradition av att samtliga roller spelas av män.²

I ett tämligen ambitiöst försök att ringa in studentspexets kärna betonar Lars Hansén följande karaktäristika: (1) Akademisk anknytning och amatörstatus, (2) Svenskt originalmanuskript, (3) Tillfällighetskaraktär, (4) Framförande i en trängre krets, (5) Syfte att roa, (6) Kontinuerligt framskridande handling, (7) Framförande med enbart manliga skådespelare, (8) Anonymitet av såväl författare som skådespelare, (9) Historiskt förlagd handling, (10) Metriskt bunden dialog, (11) Dialog innehållande såväl tal som sång, (12) Parodierande stil, (13) Kuplett-texter till välkända melodier, (14) Inslag av anakronismer, (15) Anspelningar på lokala företeelser och kända personer, (16) Dryckesvisa med originaltext. Men Hansén tillägger i samma andetag: "Skulle det nu vara så att alla dessa krav samtidigt måste uppfyllas så har vi inte ett enda spex i detta land!" (Hansén et al. 1983:11). Ett exempel på detta är att det även numera finns spex som helt eller delvis har kvinnor i rollbesättningen, eller som frångår kraven på metriskt bunden dialog.³ Dessutom är det numera vanligt att vissa spex genomför turnéer, varför den "trängre kretsen" i dessa fall har blivit förhållandevis stor.

Ytterligare en central aspekt som Hansén missar i sin definition är att studentspexen i hög utsträckning är interaktiva med publiken. Med detta menas att publiken, genom strategiska kommandon (omstart, baklänges, snabbare, slow motion etc.) kan påverka och delvis styra händelseförloppet efter egna önskemål. Tidigare var det också vanligt att skådespelarna förväntades möta och kommentera repliker

från åhörarna, och så är det i viss mån även idag (Willardsson Engström 1995).

Utifrån ovanstående definitioner kan man löst sluta sig till att studentspex är en form av studentanknuten och parodisk amatörteater med lång tradition som från sitt ursprung i Stockholm, Uppsala och Lund har spridit sig till de flesta övriga lärosäten i landet. Denna form av studentteater är, åtminstone som det verkar, speciell för svenskspråkiga universitet och högskolor och bygger på att genom ett historiskt (eller ibland mytologiskt) tema belysa samtidsfenomen inom och utom akademien. Dessutom förväntas det naturligtvis vara roligt.

FÖRSLAG PÅ ANALYTISKA PERSPEKTIV

Som vi ser det finns det flera möjliga perspektiv för att analytiskt närma sig studentspexet som kulturfenomen. I det följande skall vi ge några exempel på det, exempel som i sig inte behöver vara separerade utan som snarare kan komplettera varandra. Likt exempelvis Johansson, Sernhede och Trondman (1999) menar vi att cultural studies med fördel kan och bör utföras med en historisk dimension.

De tidigare nämnda böckerna som behandlar ämnet studentspex kan karaktäriseras som historiska krönikor över spexuppsättningar i Stockholm, Uppsala och Lund. Det som lyfts fram är huvudsakligen spexens upphovsmän, skådespelare och tematiska innehåll. Däremot saknas nästan fullständigt en kontextuell analys. Vår övertygelse är emellertid att de teman som spexen behandlar på ett intressant sätt speglar den samtida spexen verkar i. En mer systematisk studie av spexens innehåll skulle därför ge en inblick i hur t.ex. samhälls- och kulturdebatten har tett sig och

förändrats över tid. Låt oss ge några exempel på detta från olika tidsepoker. I "Birger Jarl och hans söner" (Stockholm, 1895) behandlades bland annat den infekterade debatten om rektorstillsättningen vid Stockholms högskola. "Toddydagsrevyn" (Lund, 1965) framförde signifikant nog "P-piller-visan". I 1997 års Umespex, "Unionen som sprack", belystes nationalismen kring den norsk-svenska unionsupplösningen 1905 i skenet av 1990-talets Balkankonflikter.

I sammanhanget bör nämnas att källläget för denna typ av studier över tid är relativt gott. Många texter och libretton finns bevarade, i många fall i långa tids-serier.⁴ Material av denna karaktär har också på senare tid uppmärksamrats i den historiska forskningen, t.ex. i Tord Rönnholms avhandling *Kunskapens kvinnor* (1999) där studentspex analyseras ur ett genusperspektiv. Bland annat menar Rönholm här att studentskornas spex under början av 1900-talet var ett betydelsefullt redskap, både för att driva med den manliga universitetskulturen och för att skapa en kollektiv kvinnogemenskap. Ännu är dock det mesta av spexens historia ett utforskat territorium.

Studentspex skall alltså betraktas som ett kulturuttryck bland andra. Spexen har varit och är fortfarande en institution för social gemenskap, och dess uttryck har därmed andra funktioner än det uppenbara, det vill säga att underhålla en publik. På samma sätt som exempelvis Janice Radway (1987) menar att kärleksromaner fyller en eskapistisk funktion för en stor grupp kvinnor och Dick Hebdige (1997) visar att reggaemusiken ger utlopp för frustration och förtryck hos västindier i Storbritannien, fyller förmodligen även studentspexet en högre funktion för dess utövare. Denna funktion behöver dock

inte vara densamma över tid, från plats till plats eller från person till person. Sven Delblanc (1988) har exempelvis hävdats att studentspexet, åtminstone tidigare, var en kanal för blivande akademiker att få utlopp för sin konstnärliga och sceniska ådra före övergången till det yrkesliv utbildningen förberedde dem för. Som exempel på kända personer som tillhör denna kategori finner man konstvetaren Gregor Paulsson, filosofen Alf Ahlberg och den lärde entomologen i Lund Carl H. Lindroth. I vissa fall kom spexet även att bli en brygga till ett professionellt liv på teaterbilan eller i litteraturen. Till exempel gäller detta för Hjalmar Gullberg, Sten Broman, Hasse Alfredsson och Stellan Sundahl. Den innovativa Profilateatern i Umeå består av flera före detta student-spexare. Det skall dock med emfas framhållas att de flesta personer som ingår i ett studentspex *inte* deltar som manusförfattare eller som aktörer på scenen, utan syr kläder, sminkar, bygger dekor, gör rekvisita, och så vidare. Delblancs analys måste därför breddas; spexet är förmodligen identitetsskapande för samtliga deltagare, om än på olika sätt.

En annan central funktion för student-spexen tycks vara att ge studenterna tillfälle att driva med den akademiska kultur som de faktiskt själva tillhör. Spexet kan därmed ses som ett medel för att kritisera och ställa hierarkier på ända. Just kända vetenskapsmän och vetenskapliga teorier står inte sällan i centrum för den satiriska handlingen, som exempelvis i spexet om polarfararen S. A. Andrée och geologen Gerard De Geer, "Vetenskap och politik" (Stockholm, 1924). Detsamma gäller spexet "(r)EVOLUTION" (Umeå, 2000), som bland annat driver med Karl Marx, Charles Darwin och Ivan Pavlov. Frågan är dock i vilken utsträckning detta är ett

medvetet ställningstagande, eller om det vetenskapskritiska inslaget endast ingår som en oreflekterad del i själva spextraditionen?

Med Bachtin (1986) kan man möjligen också tala om spexets karnevalistiska funktion. Vid universitetet infogas studenterna i ett maktsystem av klockgivna föreläsningar och seminarier, samt kontroller i form av tentamina. I motsats till detta kan spexet bli "... en tillfällig befrielse från den förhärskande sanningen och den rådande ordningen, ett upphävande av alla hierarkiska förhållanden, privilegier, normer och förbud." (Bachtin, 1986:19). Detta förhållande var förmodligen mer påtagligt i en äldre, borgerligare och stelare miljö, men torde ha sin betydelse också i dag.

Vi tror också att studentspexet är ett intressant studieobjekt ur ett genreperspektiv (Hættner Aurelius & Götselius 1997). Är det möjligt att definiera en specifik spexgenre? Vari består den i så fall, gäller den innehåll, form eller en kombination av dessa två? Kan det vara så att spexet har sådana specifika former och traditioner att det påverkar innehållet? Med tanke på den vida definition av studentspex som vi ovan anförts är det tänkbart att en studie av fenomenet skulle visa att den inte utgör en utan flera genrer.

I anslutning till diskussionen om spexens tematiska innehåll är det också relevant att fundera över de stora skillnader i referensramar som finns mellan dagens studenter och studenterna vid exempelvis sekelskiftet 1900. Att förutsättningarna för att amusera om en Gustaf III eller Karl XII beror på publikens kännedom om och attityder till de svenska monarkerna säger sig själv. Annorlunda uttryckt, den historiska kunskap och humanistiska bildning som den presumtiva publiken an-

tas besitta torde också påverka det sätt varpå spexhandlingen utformas. Om detta kan spåras i spexens innehåll, säg från 1960-talets utbildningsreformer och framåt, är en intressant fråga att undersöka. Är det t.ex. så att dagens student-spex, liksom andra humorformer, har mer referenser till den samtida populärkulturen än till historiska händelser och personer? Kan någon längre skratta åt en drift med Tegnér?

Med avdramatiseringen av universitetsvärlden och den allt mindre borgerliga stämning som råder inom akademien kan man med Bourdieu samtidigt fråga sig hur studenternas syn på studentspex har förändrats över tid, det vill säga, hur deltagandet i eller bevittnandet av studentspex antas gagna studenternas kulturella kapital (Bourdieu 1992).

AVSLUTNING

Som vi ser det är studentspexet ett intressant kulturtryck, bland andra, som väl förtjänar en seriös kulturvetenskaplig analys. Detta inte minst på grund av spexens långa, sammanhängande historia och den roll som de – trots allt – ännu spelar på så gott som samtliga svenska lärosäten. I det ovanstående har några möjliga angreppssätt och infallsvinklar för en sådan analys kort diskuterats. Frågeställningarna skulle naturligtvis kunna mångfaldigas.

Avslutningsvis vill vi dock påpeka att studentspexet också bör betraktas ur ett större perspektiv, nämligen som en central beståndsdel inom det än mer obestämda fält som skulle kunna kallas för "det studentikosa". I så måtto kan studentspexen undersökas tillsammans med andra uttryck, som exempelvis studentbaler, körer, nationer samt festivaler och karnevaler likt

Lundakarnevalen, sista april-firandet i Uppsala och Umeås Brännbollsyra. I samband med dagens utbildningspolitiska diskussioner, angående högskolornas varierande konkurrenskraft i kampen om att rekrytera studenter, har dylika aspekter kommit att uppmärksammas allt mer. Ur studenternas synvinkel är hög pedagogisk kompetens hos lärarna, ett brett kursutbud och intressanta program, liksom god forskningsförankring etc. viktiga faktorer i val av utbildningsort – men *också* det sociala utbudet vid sidan om de reguljära studierna. I själva verket tycks tillgången på sociala aktiviteter, knutna till universitetsmiljön, vara av förhållandevis stor betydelse. Hur detta utbud av sociala aktiviteter ser ut – och har sett ut – samt vilken betydelse de egentligen har vet vi emellertid ännu mycket lite. Av detta skäl menar vi att fördjupad kunskap om det studentikosa är väl motiverad att söka, och därmed även kunskap om studentspexen.

NOTER

¹ Se t.ex. Adolfsson & Åkeson 1978, Augustsson & Hedlund 1990 och Chaib 1993.

² Studentteater av olika former har naturligtvis en betydligt äldre historia i Sverige, och har förmodligen funnits lika länge som universiteten. Studentspexen i modern mening anses dock ha uppkommit först under mitten av 1800-talet, och då som en drift med samtidens dramatik. Inspirationskällan tycks framför allt ha varit Jacques Offenbach och dennes operetter.

³ Redan i början på 1900-talet uppsatte exempelvis Uppsala Studentskeförening studentspexet "Skidtävlingen i Valhalla". I dag har de flesta spexföreningar kvinnor i rollerna. Umespexet är ett exempel på ett sådant spex, som även frångår kraven på olika former av rimmade dialoger.

⁴ T.ex. finns i Akademiska föreningens arkiv i Lund fotografi- och pressklippssamlingar, manus, rekvisita, ljudbandsupptagningar och videospelningar.

LITTERATUR

Författarna tackar Kjell Jonsson, institutionen för historiska studier och Anders Öhman, institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk.

Adolfsson, G. & Åkeson, H. O., 1978. *Amatörteater – folkkultur*. Stockholm: Utbildningsradion.

Ang, I., 1985. *Watching Dallas. Soap Opera and the Melodramatic Imagination*. London: Meuthen.

Augustsson, A. & Hedlund, R. (red.), 1990. *En nagel i ögat. Om teaterns nödvändighet*. Stockholm: Carlssons.

Bachtin., M., 1986. *Rabelais och skrattets historia. Francois Rabelais' verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen*. Göteborg: Anthropos.

Bourdieu, P., 1992. *Texter om de intellektuella. En antologi redigerad av Donald Broady*. Stockholm/Stehag: Symposion.

Chaib, C., 1993. *Amatörteater – Den totala konstarten? Ungdomar i en konstnärligt edukativ process*. Centrum för Barn- och Ungdomsforskning, rapport nr 39, Högskolan i Jönköping.

Hansén, L.; Grundin, R. & Schäder, G., 1983. *Studentspex eller Stockholms Universitets spexhistoria under Etthundra år*. Stockholm: Förlaget Akademilitteratur.

Hættner Aurelius, E. & Götselius, T. (red.), 1997. *Genre teori*. Lund: Studentlitteratur.

Hebdige, D., 1997. *Subculture – the Meaning of Style*. London och New York: Routledge.

Johansson, T.; Sernhede, O. & Trondman, M., 1999. *Samtidskultur. Karaoke, karnevaler och kulturella koder*. Göteborg: Nya Doxa.

Larsson, G.; Meurling, P. & Strömberg, H. (red.), 1986. *Spex i Lund: En hundraårskrönika*. Lund: Skogs förlag.

Liliequist, M., 2000. *Våp, bitchor och moderliga män: Kvinnligt och manligt i såpoperans värld*. Umeå: Boréa bokförlag.

Lönnroth, L. & Delblanc, S., 1988. *Den svenska litteraturen. De liberala genombrotten 1830–1890*. Stockholm: Bonnier Alba.

Nationalencyklopedin bd 17, 1995. Höganäs: Bra Böcker.

Nordisk Familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi bd 26, 1917. Stockholm: Nordisk familjeboks förlag.

Redhead, S. (ed.), 1998. *The Clubcultures Reader*.

Readings in Popular Cultural Studies. Oxford: Blackwell.

Radway, J., 1987. *Reading the Romance. Women, Patriarchy and Popular Literature*. London: Verso.

Rönnhom, T., 1999. *Kunskapens kvinnor. Sekelskiftets studentskor i mötet med den manliga universitetsvärlden*. Forskningsrapporter från Institutionen för historiska studier vid Umeå universitet nr 12.

Sjögren, O., 1989. *Lekmannen i skrattspeglarna. En kulturpsykologisk analys av tio manliga filmkomiker*. Uppsala: Filmförlaget.

Svensk uppslagsbok bd 27, 1953. Malmö: Förlagshuset Norden AB.

Trondman, M., 1994. "Till kritiken av dansbandskritiken. En studie i självbedrägeriets och misskännandets principer." I: Miegel, F. & Johansson, T. (red), 1994. *Mardrömmar och önskedrömmar. Om ungdom och ungdomlighet i nittioalets Sverige*. Stockholm/Stehag: Symposion.

Willardsson Engström, M. 1995. *Studentspex i allmänhet – Chalmersspex i synnerhet eller Vad är det som är så roligt med studenter i triåker? eller "Så satt vi där igen . . ."*. Opubl. uppsats. Göteborg.

SUMMARY

From "Mohrens sista suck" to "Unionen som sprack": The Student Farce as Cultural Expression and Field of Research

The aim of the article is to present the cultural expression of the typical Swedish student farce (studentspex) as deserving of academic research. After a short definition of the concept "studentspex", several analytical tools are discussed as means of examining the subject. Among these are the Cultural Studies and the History of Ideas approaches as well as gender and genre perspectives. Furthermore special attention is paid to the possibility that the changing frames of reference among the students, who are both the participants and the main audience of the "studentspex", may have brought about a change of the subjects and the humour of this cultural form. Finally the article stresses the importance of taking the student culture in general into account for a deeper understanding of the varying attraction of universities among the student groups.